Pikó Gábor Mózes

NÉHÁNY MAGYAR MISZTÉRIUM*

A misztériumokat általában és nemzeti vonatkozásokban egyaránt az jellemzi, hogy a racionalitás és az irracionalitás határán vannak. Hittitkoknak is nevezték őket vallási szempontból, bár ésszerű tények felől közelíthetők meg és merész föltételezések emelhetik a keresőt az ideális elérésére. Nem kötelező elfogadni a szellemi perspektívákat, de nem érdemes eleve elutasítani őket, mert vezércsillagként illenek az emberség legtágabb körébe. Rejtélyessé az teszi őket, hogy mindenki maga dönti el, van-e bennük pozitív, használható, fölemelő energia, mely megelőzi az igazolásokat és fölöslegessé teszi a kézzel fogható bizonyítékokat. Nemzeti titkaink közelebb állnak az ősi mítoszokhoz, a megerősítő hitekhez, mint a fizikai törvényekhez, a durva anyagiakhoz, mert szellemi erőforrásként nélkülözhetetlenek. Fölfoghatók érdekes gondolatnak, esztétikai-művészi ötletnek, kipróbálni érdemes kezdeményezésnek akkor is, ha nem lesz belőlük logikus teória vagy sikeres „politikai termék". Platón ideáihoz hasonlóan a misztériumok nemcsak egyes idealistáknak mondanak valamit, hanem különösen fontosak lehetnek a tanácstalan közvéleménynek. Gond nélkül figyelmen kívül hagyhatók, mert a világ nélkülük is működni látszik. Viszont életünk lesz szegényebb és szürkébb.

Amiket én „magyar misztériumoknak" nevezek, azok mind talányos hipotézisek. Nem kényszerítő erejű gazdasági-történelmi igazságok, mivel eleve kétségesek a fizika mennyiségi-statisztikai törvényei vagy a politika megszokott sémái mellett, de a módszeres kételkedés mégis elvezet a közelükbe. Legjobb esetben szilárd, szubjektív meggyőződésre segítenek, radikális etikai, *metafizikai evidenciára*. Ésszel ugyan ezek is tagadhatók, de nyugtalanító szellemi súlyuk van, amikor lelkiismeretet ébresztenek és furdalnak. Ha finom intuíció veti föl őket, tartós inspiráció képes újra megerősíteni önértéküket. Természetesen nem vagyok „minden titkok tudója", mégis elcsodálkozom a mai nyugati közönség naivitásán, amellyel minden tudományosnak tűnő divatnak hitelt ad. Aki ilyen teóriák csapdájába esik, az nemcsak kritikátlan, hanem önkritikátlan is. Következetes kételkedés nélkül ingatag talajon marad, amit maga sem vesz észre. Belső fogékonyság nélkül alkalmatlan lesz magasabb spirituális szintekre, misztériumokhoz kellő sugallatokra. A vallások hittitkainak, a féltve őrzött szentségeknek nincs egzakt meghatározásuk, hiszen sokfélét jelenthetnek, de avatatlanoknak semmit.

✣

(Törzsszövetség, vezér, kettős vezetés.) Nem tudjuk, de talán nem is fontos, hogy Levéd vagy Előd létező történelmi személy volt-e népünk születésekor vagy csak mitikus szimbólum. Ám

* Részletek a szerző megjelenés előtt álló, *Magyar misztériumok* című könyvéből. A kiemelt részeket csillag és zárójelbe tett témamegjelölés választja el egymástól. *(A szerk.)*

kellett lennie valakinek Levédiában, aki a rokon törzsek összefogását megálmodta (és akitől talán Álmos neve eredt), majd előkészítette szövetségét. Amint a kezdetek időtlen szentségéből történelmet formáló nép lett, elindult baljós történetünk. A többi már sikerekkel és balsikerekkel, szerencsével és szerencsétlenséggel váltakozó következmény volt. A *„szer"* [mint ősmagyar szó *(a szerk.)*] sikere szerencsét hoz, ha van valaki, aki eredeti szellemében, géniuszában kitartva nem téveszti szem elől a legnagyobb, az emberfölötti célt. Aki táltosként föl tud hágni minden szintre, hogy teljes áttekintése legyen népe lehetőségeire. Fizikai megvalósítása már nem az ő dolga, hanem a csak neki engedelmes vezéré, mint a sakkban. Ha az utóbbi a saját feje után vezet hadat, abból baja származik mindenkinek. Ősi igazság, hogy a hadverés, a királyválasztás és a házasság az Ég döntése. A metafizikai (fizikán túli) vezetés nem ruházható át senkire, arra születni kell, mert csak egy kiválasztott láthatja tisztán az időket és az alkalmakat. Rosszabb esetben közvetlen tanítványa, a kijelölt utód. A kazároktól átvett kettős fejedelemség addig működött, amíg összhang *(„szer")* volt a lélek és a test, a látó szem és a tevékeny kéz között. Mindkét vezér életét kockáztatta, ha eltért a *„szert"* jelentő szent hagyománytól. A táltos felelőssége volt nagyobb, neki *minden alakban meg kellett tudni nyilvánulni,* bár az alaktalanban volt igazán otthon, az ismeretlenben rejtőzött.

Elég volt egy általa fölismert és kiválasztott vezérnek nyilatkoznia, akit vezetni segített, de lelkileg-erkölcsileg korlátozta is, hogy a bukástól megóvja. Ez a kettős vezetés magában hordta a meghasonlást, habár a királyi monarchia (mint egyeduralom) sem lett jobb megoldás. Gyakorlatilag ezért újra vissza kellett esnie a kettősség burkoltabb, álnokabb hatalomgyakorlásába, kivéve a szent királyok kivételes esetét. Egy rossz fejedelem után törvényszerűen fejetlenség következik, ez indokolta a rituális királygyilkosságokat, ha nem jelentkezett egy karizmatikus táltos. Ha ő is elfordult a szakralitástól és látásában elhomályosult, abból kész katasztrófa lett, mert kettőjük összhangjától, lényegi egységétől függött népük boldogulása. Ez csak egyik oka történelmi balsikereinknek. A hatalom kísértése általában erősebb az égi küldetésnél, alig fordul elő olyan pozitív stabilitás, mint az oroszoknál, ahol most Putyin és Medvegyev egymásra utaltan kiegészíti egymást, hogy megfeleljenek a nekik adott elvárásnak, amit oroszul *szobór*nak, *szobórnoszty*nak hívnak. A demokratikus államelnökök és miniszterelnökök labilis politikai hatalma ennél rosszabbul, durva választási kampányokkal működik, mert a mennyiségi választások népe gyakran téved, könnyen félrevezethető. Egy „demokratikus" elnöknek nincs misztikus hatalma, működése a változó anyagigazdasági körülményektől függ, így személye erkölcsileg-szellemileg sérülékeny.

A jó vezetéshez *nem kell erőszak*. Elég az alkalmas idő kivárása, bölcs fölismerése és a kínálkozó lehetőségek megragadása. Minél nagyobb szerepet játszik az aktív vezér, annál jobban elhomályosul a passzívnak látszó Látó. Levédiában őseink még talán békésen tartoztak összse, bár keleti nomád fenyegetésre fokozatosan távolodtak nyugat felé, és közben meggyöngült a rokon eredetű népekkel kialakult addigi természetes-kulturális kapcsolatuk. A kazár kagán már nem tudta kiterjeszteni *„szerét"*, hatalmát rájuk, így a „mieink" (mint hétmagyar) lehetőséget kaptak az égtől/sorstól önállósulásukra. A kritikus kavarodásban még három kazár törzs (a kavarok/kabarok) töredéke is csatlakozott a hétmagyarhoz, akik vérszerződésben fogadták egymást testvérükké. Nyelvészek szerint a görög írásban megmaradt bilabiális *„b"*-ből a bizánci korban labiodentális *„v"* lesz, ami a magyarok nyelvén értelmezheti is a kavarokat. Vagyis

a kazár törzsszövetség elleni lázadókban, némi merészséggel, talán erkölcsi leértékelésüket is érezhetjük, ezért nem lettek „Árpád népével" egyenrangú nyolcadik törzzsé, hanem a peremvidékek őrzését bízták rájuk. A létrejött nemzet szövetségét mindig eskü biztosítja, a *„szer"* íratlan törvénye is erősítette, a megpróbáltatások pedig egy néppé edzették közös vállalásukat.

✣

(Földrajzi-szellemi törésvonal.) A teljes Kárpát-medence csak a hunok és az avarok alatt alkotott összefüggő politikai egységet, akik vagy kivonultak, vagy szétszóródtak és kihaltak területükön, miután vallásilag nem szervesültek Európával a népvándorlás során. Mivel népek nem tűnnek el nyomtalanul, ennél reálisabb László Gyula föltételezése, aki a 10. századi sírok kutatásában folytonosságot talált az avarok és a honfoglaló magyarok között, vagyis a „kettős honfoglalás" elméletét ennek alapján fogalmazta meg. Ezt támasztja alá, hogy a magyarok mindig Attila népének, szkíta ősök örökösének tartották magukat az elfoglalt, államilag nem vagy alig szervezett vidéken. Őket is fenyegette az a veszély, hogy szilárd politikai keretek nélkül eltűnnek az elfoglalt területről, amint Herder a 19. században megjövendölte. A római kor óta itt húzódott a civilizált birodalom peremvidéke, de egyúttal határterület is volt a keleti (görög) és a nyugati (latin) kultúrkör között. Az előbbit képviselték a bolgárok és más dél- vagy keleti-szlávok, az utóbbit pedig a morvák és egyes nyugati szlávok (csehek, szlovákok, lengyelek) vagy délebbre a szlovének és horvátok a 9. században. A népvándorlás lezajlása után ismét két birodalom (a bizánci és a német-római) érdekszférája találkozott nálunk és ütközött össze ezen a vidéken. Hazánk tehát egy láthatatlan, szellemi *„tektonikai törésvonalon"* fekszik, ami nagy feszültségeket rejt magában, ezért fokozott lelki kreativitást, mindent áthidaló kezdeményezést, politikainál fontosabb bölcsességet kíván tőlünk.

✣

(A „turáni átok" rejtélyei.) A magyarság balsorsát, történeti kudarcait az a bibliai bűnbeeséshez hasonló, de saját őshagyományunkból származó, elmosódó emlék magyarázhatná, amit „turáni átoknak" hívunk. Ez az írásbeliségünknél is régebbi emlék nehezen kutatható, inkább csak érezhető. Eszerint valamikor arra ítéltettünk, hogy háborús helyzetekben, csak végső katasztrófák idején fogjunk össze, de *békében egymásnak essünk*. Homály fedi, hogy mi lehetett őseink súlyos bűne, mert csak az átok eredete s annak szülőföldje ismert. A fölvilágosult ember nem sokat törődik átkokkal és más babonaságokkal, de történelmünk nagy része nehezen összeférő természetünkről szól, ezért megmaradásunk és jövőnk érdekében tisztáznunk kellene a szinte mitikus figyelmeztetés eredetét. Tényleg az a sorsunk, hogy egymással állandóan marakodjunk és gyűlölködő szomszédok között éljünk? Miért nem találjuk a békés, jóindulatú együttműködés útját legalább önmagunkkal?

„A kazároktól átvett kettős fejedelemség addig működött, amíg összhang (szer) volt a lélek és a test, a látó szem és a tevékeny kéz között."

A turáni alföldet tartja a hagyomány a nem árja (nem indoeurópai) és a nem sémi népek őshazájának Iránától északra, a Kaszpi-tenger és az Altáj között. Ebben a pusztaságban csak két folyó, az Amu- és Szír-Darja környéke művelhető, a többi terület csak nomád állattartással tudja szűkösen ellátni korlátozott népességét. Ezért indultak innen tovább a pásztorok újabb és újabb hullámai boldogabb tájakra. Belső-Ázsiának ez a szélsőséges vidéke ugyanis ősi kultúrákkal szomszédos, így a Kaukázus, Irán, Kína és újabban Oroszország különböző mértékben hatott az itteni népekre. Kelet- és Nyugat-Tur-

kesztánnak is nevezik ezt a sztyeppei vándorúttal összefüggő területet, az ural-altáji népek szülőhelyét, akik közé szokásosan bennünket is sorolnak. R. Guénon szerint az Irán és a Turán elnevezés eredetileg a letelepedett és a nomád népeket különböztette meg egymástól. Korábban, a földművelők és az állattenyésztők bibliai ősei, a gonosz Káin és a szelíd Ábel még végletes *erkölcsi minősítést* kapott, hiszen az egyik gyilkos, a másik meg áldozat lett, vagyis átkozottként és áldottként kerültek szembe egymással. Mi következett a két életforma ellentétéből? Káin utódai az Édentől keletre fokozták a boszszút és az erőszakot (lásd Lámekh), de iparral, művészettel is könnyítettek életükön.

A földművesek térhez kötöttségéből ház- és városépítés, tehát civilizáció alakult ki, míg a nomád pásztor határtalan szabadságban, önvédelemben és védtelenségben élt, így az éghez/éghajlathoz igazodott, ami másfajta kultúrát, íratlan szellemi hagyományt és vallást hozott létre (lásd tar, tér, tűr stb. szavainkat). A szabad nomádok éppen úgy lenézték a földet túró civilizációkat, mint az állatmesékben a farkasok a kutyákat. A turáni–iráni ellentét messzemenő következményekkel és néha kölcsönhatásokkal járt. A letelepült, mezőgazdasági kultúra *(agricultura)* az írás és számolás mellett vizuális, geometriai jelképeket használt emlékeztetőül, míg a nomádok megmaradtak ösztöneik ébren tartása s a memorizálás fejlesztése mellett. Kerülték, sőt helyenként tiltották a képeket, viszont zenei, auditív fogékonysággal rítusokra, mondákra, költészetre támaszkodtak. Ha a látás a térhez kapcsolódott, akkor a hallás inkább az időhöz, a ritmushoz, a rítusok ismétlődő, egymásból következő ciklusaihoz. A pásztorok ornamentikája, szimbolikus sorozataik elvontabb változatokból állnak, amint fafaragásaik, hímzéseik, szőnyegmotívumaik alapján is látjuk. A kétféle kultúra keleti és nyugati sajátosságokká alakult egyre összetettebb szinten, hiszen mindkettő életmódjuk fennmaradását szolgálta, és mindegyik a maga módján egészült ki kölcsönhatásaik során. Az állatokkal együtt élő, állandóan vándorló nomádok az időbeli változásokra befelé fordulással reagálnak, szellemi állandóságot keresnek, ami passzivitást, sőt pangást mutat keleten. A városlakók civilizációja térbeli állandóságon, bezártságon alapult, ami éppen kifelé fordítja, kalandra, külső aktivitásra, fölfedezésre készteti az élénk, kíváncsi szellemet. Negatív formában a keleti típus éber önvédelméből gátlástalan támadó lesz, ha elfogy a türelme, a nyugati pedig ellaposodhat gyűjtögető, építgető materializmusában. Az archaikus-keleti ciklikus szemlélet vissza-visszatér *vallási rítusaiban/ritmusaiban a kezdetekhez*, míg az újat kereső, lineáris nyugati szemlélet profán, extenzív fejlődést vizionál, távolodást a kezdetektől, amit az élet krízisek formájában előbb-utóbb megakaszt és megcáfol.

„A fölvilágosult ember nem sokat törődik átkokkal és más babonaságokkal, de történelmünk nagy része nehezen összeférő természetünkről szól, ezért megmaradásunk és jövőnk érdekében tisztáznunk kellene a szinte mitikus figyelmeztetés eredetét."

A kulturális sokszínűség alapján a turáni térségben először a szkítáknak sikerült nagy birodalmat létrehozniuk az i. e. 7. és 2. század között. Ezeknek a „szittyáknak" a szövetségébe számos olyan nép és törzs tartozott, mint krónikáink szerint a mi őseink. Legnagyobb kiterjedése idején a birodalom Közép-Ázsián kívül a Kárpát-medencéig, Kis-Ázsiáig, Mezopotámián túl pedig Egyiptomig és a Földközi-tenger keleti partvidékéig húzódott. Ennek emléke a palesztinai Szküthopolisz, amely Jézus idejében a tíz pogány város szövetségének (Dekapolisz) egyike volt. A szkíták királyi központjukat a jól védhető Krímbe helyezték, régészeti emlékeikre rendkívül dinamikus állatábrázolások, vadászatok és párharcok jellemzőek, így totemhitüket őseink

is örökölték a turul, a táltos vagy a csodaszarvas ki nem mondható tabujában. A későbbi magyar uralkodórétegben kétségtelenül élt a szkíták emléke, dicsőségük pedig táplálta önérzetünket, amiből a ránk is jellemző büszkeség (méltóság) fakad. Irracionális rátartiságunkat nem tudták a kudarcok megtörni, sőt a kudarcok ellen szánalmas gőggel védekeztünk. Vélhetően ez a kompenzáló, *hamis fölény lehetett a turáni átok egyik forrása*, hiszen tudjuk, hogy az égiek mindig büntették a *hübriszt*, az önmagát túlértékelő önhittséget, az istenekkel vetélkedő emberi nagyravágyást.

Ezt a komplexust csak erősíthette a szintén Belső-Ázsiából származó hunok nagyhatalommá válása. Miután törzsszövetségük korai keleti hódításait a kínai nagyfal részben civilizálásukkal és letelepítésükkel állította meg az időszámításunk szerinti első századokban, többségük fokozatosan nyugat felé terjeszkedett. Szoros politikai-kulturális kapcsolatban álltak a perzsákkal/pártusokkal, így a szkíták utáni hatalmi vákuumot Kelet- és Közép-Európáig ők töltötték be. Részben a hunok gyorsították föl a germán, majd a szláv törzsek népvándorlását északkelet, nyugat és délkelet felé. Attila népe rövid időre vezető szerepet játszott Európában is, de a király váratlan halála (453) után már megfigyelhető a turáni átoknak nevezett jelenség, a birodalom gyors szétesése. Mondáink beszámolnak arról, hogy Attila fiai (Csaba és Aladár) között testvérharc dúlt, de történelmileg igazolható, hogy csak a király egyik fiának, Irniknek sikerült országot alapítania a Volga mentén. Ez az óbolgár állam az 5–7. században türk/török jellegű volt, ezért a bolgárokkal részben közös az eredetünk. A magyarság emlékezetéből kitörölhetetlenül él a hunokkal való rokonság, sőt a székelyek közvetlenül Csaba királyfi népének tartják magukat. Mindez sajnos csak a vereség leplezését szolgálta, így a testvérharc a turáni átok *fenyegető örökségének a továbbadását* jelentette. Mielőtt azonban erről szó esne, több párhuzamot találunk a történelmi magyar törzsszövetség és a bibliai izraeli között.

Bár az utóbbi, vallási szövetséget az izraeli régészeknek eddig nem sikerült igazolniuk, a bibliai hagyomány szerint a kiválasztottak sokkal szorosabb, koherensebb kapcsolatban éltek egymással, a közös őstől, Ábrahámtól való származásuk alapján. Szövetségük mégsem tudott folyamatosan és maradéktalanul fönnmaradni, mert Salamon halála után alkalmatlan királya lett a tizenkét törzsnek ahhoz, hogy bölcsen összetartsanak, így a tíz északi törzs saját királyt választott magának. Ez a királyság később az asszír hódítás áldozatául esett, annyira szétszórták, hogy nyoma veszett a történelem során. A déli Júda és a kis Benjámin törzse azonban túlélte a babiloni fogságot, és ezután sem feledkezett meg az elveszett törzsekről. Jézus éppen azért választott tizenkét közvetlen tanítványt követői közül, hogy azok képviseljék Izrael egykori és reménybeli teljességét. Mint általában a nomádoknál, a jelek szerint a zsidó törzsszövetség sem teremtett elég stabil népet és államot ahhoz, hogy minden körülmények között, jóban-rosszban összetartson. A megmaradt Izrael (mint nép és újjászületett állam) az ősök vallási hűségének köszönheti létét és írott Törvényét, azonban a vallási judaizmus az újkorban, az európai szekularizmus hatására erős nacionalizmussal alkot egységet. A cionista ideológia a Habsburg Monarchia utolsó időszakában nálunk jött létre Herzl Tivadar kezdeményezésére, de éppen a legkonzervatívabb ultraortodox zsidók utasítják el, mert sem erkölcsileg, sem vallásilag nem kapcsolódik *a Biblia teokratikus messianizmusához*, az Örökkévaló kizárólagos királyságához.

Az a hét magyar törzs, amely egykor szövetséget kötött egymással, szintén sorsközösséget vállalt. Vészhelyzetben testvérré fogadták egymást és esküvel erősítették meg vérszerződésü-

ket. A közép-ázsiai nomádokig visszavezethető, Turánból örökölt átkot viszont őseink is kénytelenek voltak magukra vonni. A „*szer*ben" mint rendben egységesülő utódokban megszakadt a folyamatosan fönntartandó testvériség. Aki szembefordult az övéivel, sőt idegenekkel szerződött vérei ellen, az átkot vont magára. István király óta ez jellemzi nyugati kapcsolatainkat és illúzióinkat, amit csak akkor sikerült időnként áldássá és összefogássá nemesíteni, ha vészhelyzetben a többségi szolidaritás ki tud terjedni az egész nemzetre. A közös érdekek elfogadtatása, fönnmaradásunk záloga, mindig őszinte egyeztetést kívánt a leginkább érintettek között, ha *ősi szabadságukat*, önállóságukat meg kívánták védeni vagy vissza akarták szerezni. Ebben találta meg hivatását a hagyományos nemesség, de éppen ez hiányzik szellemi utódaiból, legalábbis a mai értelmiség elidegenedett részéből. Jelenlegi politikai-erkölcsi vitáink csak akkor zárulhatnak le egészséges nemzettudatban, ha belső érdekellentéteink, sérelmeink föltárulnak vagy lelepleződnek, és a perifériára szorulnak. Csak ez után nyílna lehetőség morális megújulásra, egymás vállalására és megerősítésére. Fiataljaink nem kergetnének idegen illúziókat, ezeréves ábrándokat, hogy nyugaton keressék helyüket és az önző Nyugat kedvében járjanak, ha saját értékeinket és szellemi függetlenségünket megbecsülnék.

A korai magyar törzsszövetséget föl kellett azonban váltania a „törzsi kalandozások" kudarca után egy szorosabb, már akkor „eurokonform" királyságnak. Utólag látható, hogy nem ez volt az egyetlen politikai lehetőség. A kettős fejedelemség egyszerűbb változatát megtaláljuk a korabeli szlávoknál, különösen a Balkánon és keleten, ahol a *kenéz-knyáz*/fejedelem mellett föltűnik a *vojevoda-vajda*, akiből katonai vezér, hadnagy lett nálunk. Az előbbi integratív funkciója nem volt elég a törzsek mozgósító vezetésére. Szükség lett egy aktív, egyre profánabb parancsnokra, aki hatékonyabb haditechnikával hajtotta végre az eredeti szakrális fejedelem szándékát. A stratégia hosszútávú, hadászati feladata tehát rövidtávú, taktikai, harcászati formában valósult meg. Antropológiai értelemben ez a felosztás megfelelt az egyetemes, anyagtalan lélek, a konkrét testtel is rendelkező szellemi energia, valamint a passzív tömeget, népet megmozgató vezetés hierarchikus hármasságának. Mivel a nyugati mentalitás korán elvetette a keleti trichotómiát (háromosztatúságot), duális formában csak egy uralkodó tényezőt ismert el a nép fölött, így ebből adódott a monarchia általános gyakorlata Európában. Történelmi tapasztalatok mutatják, hogy az oligarchikus törzsszövetségnél stabilabb államot alkot egy dinasztikus monarchia, amely nem függ a törzsfők vagy a tartományurak egyetértésétől. A kijevi Ruszban a Rurik-dinasztia egyesítő, rokoni kapcsolatai mégsem voltak elegendők a keleti-szláv törzsek együttműködésére állami szinten. A kijevi nagyfejedelem karizmatikus képességek híján nem tudta kiterjeszteni hatalmát a részfejedelemségekre, hiába szabályozták szeniorátussal az öröklődést. A laza, rokoni szövetség nem tudott ellenállni sem a belső viszályoknak, sem a külső hódítóknak, ami hosszú, megalázó tatár uralmat jelentett az oroszok fölött. A magyar törzsszövetségre is valószínűleg ugyanez a sors várt volna, ha Géza és István nem alapozza meg nyugati segítséggel az Árpád-háziak királyságát.

A középkorban ez a szakrálisnak látszó, állam-egyházi rend fölbomlott, a megszentelt monarchiát idővel a profán rendek konfliktusa, majd a demokrácia mennyiségi elve váltotta föl. Az újkori fejlemények ezen is túlléptek a névtelen bürokraták felé, habár az oroszok még ma is a bevált monarchikus vezetéshez vonzódnak. Az igazi demokrácia csak olyan kisebb, ellenőrzöttebb, közvetlen kapcsolatok mellett működőké-

pes, mint az ógörög *polisz*, de nagyobb földrajzi keretek között anarchiához vezet. A magyar dinasztiák abban tértek el az oroszokétól, hogy a jogilag szervezett, római katolikus háttérhatalomra támaszkodtak, amely az apostoli király nimbuszát adta az uralkodónak. Ennek ellenére a késő-feudális viszályokat csak néhány rátermett vezetőnek, fejedelemnek és főpapnak, majd a pálosoknak sikerült megszüntetni, mivel a kétféle (bizánci és római) rítus, majd a reformáció vallásilag is szétzilálta az ország népét. A királyi hatalmat csak a hűséges-hűbéri nemességgel együtt lehetett fönntartani a Habsburgok alatt is. A konzervatív főurak viszont kezdettől fogva a dinasztikus kapcsolatok mentén *általában külföldről jöttek*, tehát ugyanúgy rá voltak utalva a királyra, mint a király őrájuk. Amíg ezek az idegenből jött arisztokraták a király szeme előtt éltek az udvar közelében, addig nem volt baj. Távollétében vagy interregnum idején azonban pártoskodás tört ki, vagyis minden kiskirály önálló úr akart lenni a maga birtokán. Ez még nem lenne magyar sajátosság, sőt nem korlátozódott csak a legfölsőbb rétegre, mert az okosabb oligarchák szövetségeket, ligákat kötöttek egymással, hogy megelőzzék és kivédjék a meglepetéseket.

Ma már ritkán fajulnak belháborúkig a dolgok Európában, hiszen gazdasági-pénzügyi fegyverekkel is el lehet bánni egymással, ám továbbra is döntő, hogy kinek milyen kapcsolata, bel- és külföldi szövetségese van, kinek lesz jobb sajtója vagy politikai tanácsadója. Természetesen minden tanácsnak és támogatásnak ára van, vagyis függőséget hoz magával, ezért a legolcsóbb és legsikeresebb kormányzásnak népszerűnek, tehát közérdekűnek is kell lennie. Amikor egy sokat ígérő, új hatalom megromlik, hitelét veszti és szembefordul a hatalmat elvise-

lő többséggel vagy akár saját kezdeti jó szándékával, a mögött messze nyúló hatalmi illúziók, haszonszerző befolyások húzódnak. A magyar történelem összes bűne, tévedése és mulasztása aránylag könnyen értelmezhető, ha a többségi-kisebbségi erőviszonyok felől nézzük. Márpedig a török óta a magyarság elvesztette abszolút többségét hazájában, relatív többségét pedig a bécsi udvar megosztó taktikája bénította. Hosszú út vezetett az Árpádoktól az 1867-es kiegyezésig, mert minden politikai eseménynek az adott realitásokhoz kellett igazodnia, ha azokon fokozatosan változtatni akart.

A sikeres, nagy nemzetek titka hosszútávú, dinasztikus „építkezésen", racionális érdekegyeztetésen (kerekasztal, parlament, konferencia), kiegyezésen, kompromisszumokon, közös hadi, egyházszervezeti és gazdasági teljesítményeken alapult. Magasabb erkölcsi szinten pedig olyan *szolidaritáson, áldozatkészségen és önmérsékleten,* amelyet egy patrióta szellemi kasztnak, a nemzeti papságnak kellett volna erkölcsileg őriznie és garantálnia. Hogy szinte ösztönös összefogásként működjék, ahhoz mégis hiányzott a vallási testvériség. Ezért lett tragikus Európában a pártatlan, szakrális egység szétesése és elsorvadása. A kollektív történelmi emlékezet negatívumai lehetnek bármilyen tartósak és erősek, mégsem megváltoztathatatlanok, ami reményt kelthet, ha egy nemzetben elég jó szándék, kulturális-morális-vallási tőke volna módosításukra. És ha egy hiteles szellemi kaszt vagy hazafias értelmiség ügyelne a nemzet lelkiállapotára. Aki átélte 1956-ot, vagy már vett részt egy jó ügy melletti tüntetésen, az karizmatikus vezetés mellett megérezhette az egyéni gondok föloldásához kellő közös, katartikus élmény integráló erejét.

Ha meg akarjuk ragadni a turáni átok destruktív lényegét, abból az ősélményből kell kiindulnunk, ami *a fizikai szűkösség és a boldog teljesség igényének a feszültségéből* adódik. Kelet szerencsésebb tájain, a nagy folyók mentén volt idő békésebb civilizációt, stabilabb kultúrát teremteni. A szellem pallérozása harmonikusabb emberi együttélést, hosszabb, hagyományt teremtő, hierarchikus rendet hozott létre, amit a kedvezőtlenebb körülmények között élő barbárok csak irigyelhettek, de maguktól elérni nem tudtak. Puszta fönnmaradásukért is harchoz, erőszakhoz, cselekhez kellett folyamodniuk, amint azt a mai érdekszövetségeknél is látjuk. A keleti kegyetlenség válogatás nélküli, abszurd formáira számos példát tudnánk mondani a tatároktól a muszlim terroristákig, de az ellentéteket föloldó keleti misztikára is. Amikor viszont egy-egy honfoglalás kedvezőbb helyzetbe hozta a harcosokat és megszűnt az agresszivitást kiváltó ínség, többnyire magasabb szellemi igények jelentkeztek, főleg vallási formában. A földi országra államot alapítottak és a közös/többségi nyelven egységes kultúra jöhetett létre. Ehhez természetesen dinasztikus tekintélyre, karizmatikus hatalomra, kultúrateremtő személyiségekre, követhető példákra volt szükség. Ezek híján csak konzerválódtak volna az igénytelen, ínséges körülmények. Ha nem tudnánk föloldani, átértékelni, megnemesíteni az ősök morális torzulásait önzetlen, önkritikus szintről, a történelmi bűnök megismétlődnének és az „átok" tovább fertőzne.

„A közös érdekek elfogadtatása, fönnmaradásunk záloga, mindig őszinte egyeztetést kívánt a leginkább érintettek között, ha ősi szabadságukat, önállóságukat meg kívánták védeni vagy vissza akarták szerezni. Ebben találta meg hivatását a hagyományos nemesség, de éppen ez hiányzik szellemi utódaiból, legalábbis a mai értelmiség elidegenedett részéből."

✣

(Átok ellen: küldetés és áldás.) Bármennyire fenyegető marad a turáni átok, mert figyelmeztetését nem szabad elfelejteni, összefüggést látok testvértelen, rokonoktól távoli népünk és különleges küldetésünk között. Mivel igazából egyedül vagyunk Európában, és irigyek, riválisok vesznek körül a Kárpát-medencében, sőt még itthon is, önérzettel kell vállalnunk magunkat, egymást, de az ehhez szükséges hit nem pótolható gőggel vagy szánalmas szervilizmussal, hanem empátiával, kulturális kapcsolatteremtéssel, őszinte érdeklődéssel támasztható alá. Mivel nem a Nyugat hívta magához eleinket, hanem ők menekültek egykor hozzá, a Herder-féle jövendölés szerint hazánk éppúgy lehet a temetőnk, mint a hun és avar elődök esetében, de lehetne az európai újjászületés egyik szellemi forrása is. Számtalan ellenfelünk között, idegenként azt kellene betöltenünk, amire az egymással szövetséges, sőt rokon népek maguktól nem képesek. Itteni, európai létünket csak jóindulat igazolhatja, sőt vele nemcsak leküzdhetnénk a turáni átkot, hanem áldássá lehetnénk Keletnek és Nyugatnak egyaránt.

A turáni és mindenféle átok hagyományos *ellentéte az áldás*, és jó tudni, hogy mindkét szavunk ugyanabból a nyelvi gyökből ered. Mivel céljaink, indítékaink emberileg befolyásolhatók, csak magasabb rendbe bekötve lehetne őket semlegesíteni és megerősíteni. A vallás (mint *religio*) szolgálja eredetileg ezt a „visszakötést" egy emberinél tökéletesebb rendbe. Ezért következetes valláserkölcs nélkül ma sem szentelhető meg a profán világ, nem oldható föl a rossz szándékokban rögzült átok, még a ki nem mondott ellenszenv sem. A valláserkölcs éppen abban több az egyéni tisztességnél, hogy közvetlen, személyes felelősséget érez a másik emberért mint felebarátért, és boldogulásáért. Ugyanis olyan isteni gondviselést ismer magán, ahonnan új inspirációt és kiegészítést meríthet. Így szinte lelkiismereti kényszert „szenved", hogy megoszthassa látását, jószolgálatát másokkal. Mivel nemcsak a rosszra vagyunk kaphatók, hanem a jóra is, elsősorban tőlünk, belátásunktól függ, hogy kivel mikor és milyen viszonyba tudunk lépni. Már itthon rájöhetünk, hogy minden ismeretségünk kincsesbánya lehet egy jobb, tágabb közösség építéséhez, a bizalom terjesztéséhez, a szakadékokat mélyítő előítéletek, idegenkedés leküzdéséhez.

✣

(A magyar kereszténység kezdetei.) A kereszténységből őseink már a honfoglalás előtt megismerték a keleti ortodoxiát. Legalább a törzsi vezetők körében tisztelték a Bizánci Birodalom vallási képviselőit, akik a kazár kaganátussal is kapcsolatban álltak. Spirituális tekintélyüket jelzi, hogy 882-ben, közvetlenül a honfoglalás előtt az Al-Dunánál a magyarok valamelyik vezéréhez kísérték a szlávokat térítő Metódot. A név szerint ismeretlen vezér elbeszélgetett vele, a szent ember áldását kérte, majd gazdagon megajándékozta s elbocsátotta. A 10. századi nemzetségfők, különösen Erdélyben és Délvidéken, maguk is görög misszionáriusokat kértek, templomokat, monostorokat építtettek, miután Konstantinápolyban megkeresztelkedtek. A frankokkal szemben Bizánc nem volt igazi katonai-politikai ellenfél abban az időben, sőt „ajándékokkal" vette meg a békét a magyaroktól, és nem kívánt tőlük alárendeltséget. A császárváros fénye és kereskedelmi hatása mellett legalább két tényező segítette az óhitű misszió békés terjedését nálunk: Grúziától Morvaországig egyrészt igyekezett *nemzeti nyelvű keresztény kultúrát* meghonosítani. Másrészt nem erőszakkal terjesztették hitüket a patriarchális magyar törzsszövetségben, hanem a mérvadó vezetők példája és meggyőzése nyomán. Így a vezéri központokban épült monostorok (egyben

a nemzetségfők temetkezőhelyei) mellett számos falusi körtemplom jelzi eredeti vagy átépített formában (Öskü, Kallósd, Boldva, Gerény stb.), romjaiban vagy csak nevében (például Kerény, Kerekegyháza, Kereki, Környe) a keleti rítus elterjedését az egész Kárpát-medencében. A hosszhajós nyugati bazilikákkal szemben a keleti liturgia körmozgásainak leginkább centrális tér felel meg, ami előzményeiben visszanyúlik az ógörög színházig, de a mi szerény rotundáink a nomád sátrakra is emlékeztetnek.

A katolikus egyháztörténetírás sokáig tagadta és máig lebecsüli a bizánci befolyást a kereszténység fölvételekor, mert István király óta a latin rítust hatalmi szóval vezették be. Valójában a király sem egyház-, sem államalapítónak nem tekinthető, mivel csak a törzsszövetség labilis egyetértését változtatta egyeduralommá. A keleti és a nyugati rítus továbbélésére számos példa akadt nemcsak 1204-ig, a tényleges kelet-nyugati egyházszakadásig, hanem Mátyásig és Mohácsig. Nem kizárt, hogy a magyar görög-katolikusok a peremvidékek ortodox nemzetiségei között részben ezt a hagyományt őrizték meg. A korai keleti (ortodox) szerzetesség sem tűnt el nyomtalanul hazánkban, mert *a magyar pálos rendben fennmaradt az egyiptomi remeteség szelleme* (például Szentlélek- és Szent Kereszt-tisztelete). Az egyetlen hazai alapítású, késő-középkori szerzetesrend létrejötte éppúgy megmagyarázhatatlan lenne nyugati minták alapján, mint a 13. századi (latin) hierarchia ellenszenve és gyanakvása velük szemben, ha eltekintenénk a rend eredeti („skizmatikus") hátterétől. Közvetve a nemzeti nyelvű protestantizmus gyors elterjedése is azzal magyarázható, hogy nálunk elemi igény volt az érthető népi vallásosságra, amit a latin rítus nyelve nem tett lehetővé. De vajon miért nem tudta betölteni korábbi spirituális szerepét a sikeresen indult, királyi kedvezményekkel támogatott, meggazdagodott pálos rend Mohács előtt – ha nem volt képes magára találni azután –, míg Lengyelországban most is a nemzeti egységet képviseli?

A honfoglaló magyar törzsszövetség különböző nyelvű, de rokon kultúrájú etnikumokat egyesített vérszerződéssel, és belőlük *szabad, szövetségi államot hozott létre* a Kárpát-medencében. A hét törzs és a kavarok integrációját természetes módon segítette elő a gyakran ellenséges európai környezet, amely ugyanakkor vonzotta is civilizációjával és vallásával elődeinket. Bár István király katonai-politikai hatalmával a római egyházszervezet váltotta föl a korábbi görög szerzetesi misszziót, az előbbi formalizmusára és az általa képviselt latin (jogi) mentalitás idegenségére vall, hogy ezer év alatt sem sikerült kitörölnie a keleti előzményeket. Ma már kevesen tudják, hogy hazánk első védőszentje nem Szűz Mária volt, hanem az ortodoxiában Szent Györggyel együtt kiemelten tisztelt (thesz)szalonikai katonavértanú, Szent Demeter, akinek az egyik templomára épült a szegedi dóm, de az eredeti vöröstéglás tornyot megkímélték a lebontástól, és az új dóm előterében meghagyták emlékeztetőül. Demeter sokáig volt a magyar pásztorok védőszentje, ünnepe: október 26. Ekkor hajtották vissza az állatokat a téli szállásra, amint Szent György-napján, április 23-án hajtották ki a nyájakat legeltetésre. (Mindkét katonaszent szerepel a magyar szentkoronán az angyalpárral, a szent orvospárral, Kozmával és Damjánnal, I. Géza királyunkkal, illetve a bizánci trónörökössel.) A szávaszentdemeteri (ma Sremska Mitrovica) monostor egykori déli határunkon egészen 1344-ig megőrizte függetlenségét Rómától és – csökkenő – magyar jellegét a konstantinápolyi patriarchák joghatósága alatt, jóllehet kisugárzása fokozatosan gyöngült a többi görög monostor (Pusztaszer, Marosvár, Oroszlámos, Dunapentele, Visegrád stb.) pusztulása és latinizálása után.

István király halála után rövidesen föltört az emberekből egy ősi, vallási formában is meg-

nyilvánuló reakció, amit az utókor „pogánylázadásnak" minősített. Amikor a nemzetségek nevében hazahívták Kijevből a megvakított Vazul három fiát, azt föltételezhették róluk, hogy a régi rendet fogják visszaállítani oligarchikus óhitűséggel. Ez görög formában már nem sikerülhetett, hiszen közben latin hierarchia erősödött meg, de azért tudtak gyorsan rendet teremteni hazánkban, mert ugyanazt az ortodoxiát képviselték. Az oroszok katonai segítsége megkönnyítette Péter német támogatóinak a kiűzését és a helyi zavargás lecsillapítását. Bölcs Jaroszláv lánya, András felesége csak ezután érkezett Magyarországra. Szent Vlagyimir unokájaként jelentős udvari kísérettel jött, akik között kijevi szerzetesek is voltak, sőt remeték is a híres barlangmonostorból, kiket Andrásnak is ismernie kellett száműzetése idején. Anasztáziában több normann vér folyt, mint szláv, ezért férje halála után nem ment vissza Kijevbe, hanem a stájer admonti monostorban élte hátralévő életét. A vele jött orosz testőrség, papság és szerzetesség vallásilag nem volt idegen a görög rítus híveinek, mert erős kapcsolatok fűzték a kijevieket Bizánchoz is. A mai történelemhamisítók mégis elkövették azt a hibát, hogy a királyi pár tihanyi szobrán Anasztáziát „ukrán hercegnőnek" titulálták.

A kijevi Rusz kulturális csúcspontját élte Jaroszláv alatt, aki fölépíttette a Szent Szófia-székesegyházat görög mesterekkel. Az orosz templomépítészet e prototípusa nevében a konstantinápolyi Hagia Szófiát akarta utánozni a király szándéka szerint, de azt technikai-művészi szempontból nem érhette utol. Itt azonban bárki hozzáférhetett ortodox egyházi könyvekhez, ami a fejedelem, Jaroszláv nagyságát, igazi bölcsességét fejezte ki. A díszítőművészet hagyományosan szerzetesi munka volt, mert a mozaikokhoz sok türelem kell, az ikonokhoz lelki érzék, így a kijevi barlangmonostor szerzetesei szintén ösztönzést kaptak a görögöktől. A bölcsesség fogalmát nemcsak a teológiában személyesítették meg, hanem a bolgár politika is Szófiának hívja fővárosát.

Akik Anasztáziával együtt közülük hozzánk jöttek, Tihanyban találták meg a remetéskedésükhöz kellő ideális helyszínt, mert nemcsak a Dnyeperre emlékeztette őket a félsziget, hanem Athoszra is, ahonnan szellemi mintájukat és életmódjukat átvették. Tihany neve a szláv csöndre és egyúttal a bizánci hészükhazmus jellegzetességére utal, de nem kizárt, hogy az ortodox szerzetességben gyakori Tihon névvel függ össze. Az első barlanglakók (troglodíták) után a király apátságot is alapított ugyanitt, oklevelében az első magyar szavakkal. A bizánci diplomáciai kapcsolat elevenen élt ekkor, mert István koronája nélkül Andrást (1047–60) csak egy alkalmi görög koronával tudták fölkenni a királyságra. IX. Konstantin (Monomakhosz) bizánci császár ajándéka ugyan profánabbnak tűnik, mint a későbbi szentkorona alsó, görög része, melyet (Dukasz) Mihály császár küldött I. Gézának (1074–77), mindenesetre a 11. században kiegyensúlyozott viszonynak kellett lennie hazánk keleti és nyugati kapcsolataiban. A szorosabb bizánci hatások között a későbbi, 13. századi pálosok szempontjából olyan jeleket is sejtek, amilyenekre történészeink nem gondolnak. A szentkorona eredeténél bonyolultabb kérdés a bizánci spiritualitás misztikus jelentősége a kor szerzetességében. Éppen a nyugati klérus által ócsárolt magyar troglodítákban keresem az ortodox lelki élet hazai kincseit, amely a pálos remetéket is renddé formálta. A keleti kereszténység művészi kincseit ma már sehol nem vitatják. A délkeleti teológiai hatásokat azonban nehéz pontosabban értékelni, mert csupán régészek hívják föl

„(…) hazánk éppúgy lehet a temetőnk, mint a hun és avar elődök esetében, de lehetne az európai újjászületés egyik szellemi forrása is."

figyelmünket a korabeli épített örökségre, pedig az akkori Bizánci/Kelet-Római Birodalom kulturálisan is a Nyugat előtt járt. Ugyanabban a légkörben nőtt föl legműveltebb Árpád-házi királyunk, III. Béla, akit fiatalon bizánci trónörökösnek neveltek és emiatt az itthoni latin fölső klérus már *fenntartásokkal és ellenszenvvel fogadott* a 12. század végén. Így nem lett a római egyház szentje, de kétségtelen, hogy ő ültette át Bizáncból a királyi kancelláriát, amely nyugaton az első volt a maga nemében. Esztergomi udvarában működött első ismert krónikásunk, Anonymus (P. mester), sőt bizonyára ott fogalmazták meg a *Szent István intelmei*ként ismert királytükröt, amely mintát adott a későbbi uralkodóknak az igazságos uralkodásra.

Az esztergomi királyi kápolna román stílusú remekét francia mesterek építették, de a kijevi-tihanyi barlanglakókban találtam meg azt a hiányzó láncszemet a későbbi pálos remeték felé, ami nélkül érthetetlen lenne a rend rendkívüli létrejötte a semmiből és óriási hazai jelentősége a középkorban. I. András ragaszkodása a tihanyi remetékhez kétségtelen, hiszen ide temették el fiával, Dáviddal együtt, aki Salamonnal ellentétben nem kért a királyi hatalomból, hanem a kontemplatív életet választotta. Hazánk, Bizánc és Oroszország között egy szellemi perichorézist, hármas kölcsönhatást tételezek föl ebben a korban, amelyből az athoszi remetéskedés trogloditái sem hiányozhatnak, hiszen hatottak Kijevre, majd később az iszihazmus/hészükhazmus formájában éles teológiai vitát vállaltak Palamasz Gergely idejében a 14. századi skolasztikával. A vita szellemi hátterével itt nem foglalkozom, csak a mi pálosaink lelki forrásvidékére, a görög-orosz ortodox tradíció folyamatos hazai hatására utalok.

✣

(Szentkorona.) A magyar szentkoronát érezhető kisugárzása teszi legjelentősebb nemzeti erekly énkké. Az alsó, görög korona zománcképei arra a politikai hierarchiára vagy az elméletére utalnak, hogy a bizánci császár megbízható szövetségesének tekintette Magyarországot, de egyben arra figyelmezteti, hogy „Bíborbanszületett" trónörökösének is hűséggel tartozik „Turkia" magyar királya. A korona ötvösművészeti vizsgálata arra utal, hogy a három „politikai" kép a hátoldalon (Dukasz Mihály, Géza király és a görög trónörökös) utólag került a koronára. Hogy eredetileg más volt a helyükön, arra az ortodox ikonosztázisok kötött rendjéből is következtethetünk. Teológiai szempontból a szentkorona nem lehet fétis, hiszen a Mindenható az egész világ ura, tehát Magyarországé is. Ha viszont hagyományaink szerint „Mária országa" vagyunk István király legendája alapján, akkor éppen a Szűzanyának is kellene a koronán szerepelnie, de helyette a bizánci császár képe látható. Az ortodox ikonosztázisok két alapképe nélkül nincs szakrális tér, tehát a görög korona sem képzelhető el a Szűzanya ikonja nélkül. A mérnöki vizsgálat kiderítette, hogy a korona felső, keresztpántos része szintén utólag került a görög koronára. A *corona latina* kivitelezése elüt a *corona græcá*tól, amelyen a két kötelező alapkép közül természetesen a Pantokrátor van elöl középen, a Szűzanyáé azonban hiányzik hátul, míg a többi szimmetrikus kép mind a helyén van. Csökkenő fontossági sorrendben a két arkangyal (Mihály és Gábor) áll az égi király mellett, utánuk következik a két katona-vértanú (György és Demeter), majd két gyógyító szent (az ingyenes orvos Kozma és Damján).

✣

(Pálosok.) A nyugati kereszténység szervesülése a magyarsággal, egy óhitű, bizánci előzmény után, csak a 13. századra fejeződött be, aminek egyik fontos jele volt *a tatárjárás pusztításából kiemelkedő hazai pálos rend*. Keleti hátterével – mint

ortodox szerzetes – évtizedekig foglalkoztam, mert középkori európaiságunk egyetlen, magyar alapítású szellemi szerzetesrendje a legjelentősebb *hungaricum*ot, új, kivételes, spirituális értéket teremtett, amelyhez hasonlót azóta sem adtunk vallási szempontból a világnak. Csöndes háttérmunkájával az Árpádoktól Mátyásig hazánk vallási elitjének számított.

✣

(*Pálosok és egyháztörténeti rejtélyek.*) Az egyháztörténészek a krónikák nyomán gyakran letagadták a dicső fejlemények dicstelen kezdetét, amivel eltorzították az egyetlen magyar alapítású rend eredetét és megközelíthetetlenné tették korábbi szellemét. Minél többet foglalkoztam történelmi rébuszokkal, annál inkább saját intuíciómra és rációmra kellett hagyatkoznom, mert a megoldásokhoz sokszor az úgynevezett „véletlenek" és inspirációk vezettek el. Izgalmas játék volt fölfedezni azokat a pszichológiai-erkölcsi valószínűtlenségeket, amelyek fölött mások szokványosan elsiklottak, mert kizárásos alapon is megközelíthetők lehettek volna az életszerűbb tények. A régészetnek sokat köszönhetünk, *amikor a kiásott romok* kézzelfoghatóan meg tudják cáfolni az ideológiai konstrukciókat és a kiszínezett, kétséges legendákat. Minél dogmatikusabb egy történész, és egy egyháztörténésznél aligha van reménytelenebb helyzetben egy kutató, annál megrázóbb fölismerésekre kényszerítik a tények. Ha váratlanul felszínre kerülnek a régmúlt eltemetett, hivatalosan elplanírozott nyomai, föl tudják borítani a rájuk rakódott hiedelmeket. Régebben a megmaradt emlékeket nem hozták összefüggésbe a korabeli eseményekkel, ha a hivatalos egyházi tradícióhoz tartották magukat. Ki tudott például a Berettyóújfalu határában álló „herpályi csonkatorony" múltjáról? Ennek a románkori monostornak a kiegészített maradéka olyan ritka, elfelejtett, középkori téglaépületekhez tartozik az Alföldön, mint a gyulai vár vagy a szegedi dóm előtt álló Demeter-torony. A törökdúlás és az építőanyagok hiánya nem sok nyomot hagyott az akkori templomokból az Alföldön, de az alapfalakból mégis maradt valami. A hagyomány azért nevezi herpályinak az említett tornyot, mert mellette egy feliratos követ találtak a következő szavakkal: *hær.pauli*. A latin rövidítést eddig *hereditas paulinorum*nak fordították az okosok, mert a szájhagyomány a fehér barátokénak (később pedig a vörös barátokénak) tulajdonította a templomromot. Csakhogy a *hereditas*t nem írják *hær*nek. Nem lehet a *heremita* (remete) szóval sem értelmezni a rövidítést, mert a *hær* tő csak *hæreticus*t jelenthetett, vagyis a pálos „*eretnekeké*" volt a monostor a korabeli egyházi felfogás szerint.

Ha ez igaz, akkor a 13. században még nem tekintették katolikusnak, elfogadottnak a korai pálos közösségeket, a *hæreticus* pedig abban a korban az óhitűvel volt azonos, hasonlóan, mint a *schismaticus*, ami szakadárt jelentett (Róma szemében). Ezt látszik megerősíteni az „aracsi pusztatemplom" előzményéből előkerült faragott kő is, amelyet a 19. század végén találtak meg és hoztak a budapesti millenniumi ünnepségekre. Hivatalosan az „aracsi kő" egy 11–13. századi, nem bencés, tehát „ismeretlen" rendhez tartozó, bánáti monostoré volt az ortodox Ajtony vezér egykori birtokán. A templomot a 14. század közepén bővítették és újították föl Kotromanics Erzsébet királyné támogatásával. Nagy Lajos király bosnyák felesége a Boszniában is térítő ferenceseknek adta a háromhajóssá bővített bazilikát és a hozzátartozó monostort, de további sorsáról nincs adatunk. A török hódoltságot az épület kivételesen átvészelte, bár a Temesköz csak 1718-ban szabadult föl, és ma már egyedül áll a szántóföld közepén. A kisebb, előző templom közepén volt az alapítók szarkofágja, amelynek csupán a nyomát találták meg a

régészek. Szerencsésen megmaradt az udvaron a szarkofág néhány részlete és fedőlapja, melyen egy papi személy látható. Jobbjával áldást ad, baljával a Szentírást tartja, mint az ismert Krisztus-ikonokon, nyakán pedig egy stóla lóg kétoldalt előre. A pap szakállas, középen kettéválasztott a haja, mint az ortodox hagyományban megszokott. Lejjebb egy világi párra adja áldását, akik a monostor alapítói lehettek. A férfi süvege alapján nem akárki volt, mert a szarkofág oldalán egy sas vagy turul jelzi a nemzetségét, egy fölnyergelt ló pedig a rangját („hadnagy", fővajsz?), így a monostor egy főúri család temetkezőhelye lehetett. A pár nevét, címét jelző felirat megsemmisült, vagy inkább megsemmisítették, de a pap mellé karcolt, mára olvashatatlan latin felirat aligha volt méltató, inkább dehonesztáló, mint a „herpályi kő" esetében.

A történészek nem tudták eddig azonosítani a kövön ábrázolt vagy rekonstruált személyeket, akiket a korábbi barátok nagyra becsültek. A 14. századi „új" épület a korábbi köré és fölé került a régi téglák fölhasználásával. A ferencesek ekkor már nem tartották tiszteletben az elődöket, kőkoporsójukat eltávolították. Fedőlapját az udvaron arccal a föld felé dobva találták meg. A sima hátoldalán taposhattak is, ami a megbecstelenítésükkel volt egyértelmű. Az aracsi kőből arra következtetek, hogy a korábbi alapítók és a közösség óhitű volt, akiket eretneknek vagy szakadárnak (vagy mindkettőnek) tartottak a ferencesek. A legmeglepőbb számomra a föltárt és rekonstruált alaprajz, amely pontosan megegyezik a 14. századi pálos monostorok hagyományos elrendezésével. Vagyis a templomhoz északról csatlakozott a szerzetesi szárny, amit a ferencesek is megtartottak. Ennek keleti oldalán voltak a legfontosabb helyiségek (kápolna, sekrestye, közös étkező és hálóterem). Az északi oldalon szerényebb gazdasági helyiségek sorakoztak (konyha, kamra, raktár), a nyugati folyosó pedig csak lezárta a kerengőt a templom külső főbejárata felé vezető kiskapuhoz. Harangtornya is volt a monostornak a templom szentélye mellett északról, a mellékoltár fölött. Ezt ferences sajátosságnak gondolták, pedig a pálosoknak is volt ugyanilyen tornyuk Göncön, vagyis *a későbbi ferencesek a korábbi pálos építészeti hagyományt követték*, amely még korábbi előzményeket föltételez. A formai folytonosságon túl sok közük volt az óhitű szerzeteseknek a pálosokhoz, de szinte semmi a koldulórendi ferencesekhez, akik nem kontemplatív mintát követtek. Több, téglából épült alföldi monostorról tudunk a „herpályi" mellett (Dombó, Titel, Bánmonostor, Pusztaszer stb.), melyek nem köthetők a bencésekhez, csak a bizánci hagyományhoz. A szegedi Demeter-torony szintén egy görög rítusú magyar közösség utolsó emléke, neve/titulusa alapján.

Európából számtalan hatás érte eleinket, amit szellemi téren alig tudtak viszonozni. A középkor egyetlen jelentős magyar vallási „exportját" a pálos rendnek köszönhetjük, amely rendházak sokaságát hozta létre Portugáliától Svédországig és Lengyelországtól Egyiptomig. Ez a hazai szellemi *unicum* egyúttal a (nyugati) kereszténység teljes szervesülését, meghonosodását látszik igazolni a tatárjárás tragédiája és katarzisa után. Vagy mégsem? A külföldi eredetű missziók mellett a pálosok révén sajátosan

magyar spiritualitás jött létre ősi alapokon, de korabeli nyugati formában, és *mintegy 300 évig* fontos szerepet játszott hazánk történetében. Összesen közel száz monostoruk működött nálunk Mohács előtt. Katolikus egyháztörténészek és a lelkes amatőrök hajlamosak diadalmenetnek tekinteni működésüket, amivel inkább saját tájékozatlanságukat árulják el. Az alábbiakban reális képet szeretnék nyújtani figyelmen kívül hagyott történeti adatok alapján a rend kialakulásának körülményeiről, gyors sikerének és lassú hanyatlásának okairól.

III. Ince pápa 1204. szeptemberi levelében megrótta Imre királyunkat, hogy a sok görög (rítusú) monostor mellett mindössze egy latin van nálunk. Történészeink előtt teljesen valószínűtlennek tűnt, hogy két évszázaddal István király „egyházalapítása" után *szinte hiányoznak a latin rítusú kolostorok*. Pedig, ha jól meggondoljuk, a görög eredetű egyházszervezet megelőzte a latint, és jelenléte a Kárpát-medencében Kirill és Metód óta, tehát már honfoglalásunk előtt folyamatosan igazolható. Csak a legújabb régészeti feltárások bizonyítják, hogy milyen mély monasztikus gyökereket vert nálunk a későbbi ortodoxia előzménye a honfoglalás után. Engem is meglepett, hogy Bugac területén került elő nemrég Pétermonostora, és még keresik a közeli Pálmonostorát, a törökkor előtti legjelentősebb vallási központot az Alföldön. Csodálkozunk, hogy Pannonhalma elveszett eredeti alapítólevele, valamint a veszprémvölgyi apácáké eredetileg görögül íródott? Az előbbi azt igazolná, hogy nem Vajk fogadalmából épült a „Szent Márton hegyére" az első monostor, hanem eredetileg Géza fejedelem (?) alapította a „görög" barátoknak, és csak később lett a bencéseké. A veszprémvölgyi női monostort vagy Saroltnak, Géza özvegyének, vagy Imre királyfi bizánci feleségének alapíthatták. III. Ince levelének előzményéhez tartozik, hogy Imre király alig fél évvel korábban még azt javasolta a pápának: szervezzen külön püspökséget a görög alapítású monostorok irányítására. Erre természetesen nem került sor a IV. kereszteshadjárat és Bizánc elfoglalása után, így nem sokkal később az is fölmerült a királyban, hogy latin rítusú apátokat (perjeleket) állít élükre és latin prépostokat (elöljárókat) a görög rítusú egyházközségek vezetésére. Nyilván túl sokan voltak ahhoz, hogy királyi rendelettel megszüntesse vagy latinizálja őket, de talán a több évszázados együttélést sem akarta megzavarni az óhit betiltásával.

Még átmeneti korban volt a hazai egyházszervezet, amit lerontott a keleti és nyugati egyházfők ellentéte. Tudjuk, hogy az 1054. évi pápai anatémától függetlenül még sokáig éltek a dinasztikus, kulturális és gazdasági kapcsolatok Nyugat- és Kelet-Európa között, de 1204-ben Velence (Enrico Dandolo dózse) a maga szolgálatába állította a IV. kereszteshadjárat zsoldosait, és nem az Európába törő iszlám kiűzésére használta őket, hanem saját kereskedelmi hatalma brutális kiterjesztésére. Visszahódította a magyar koronától Dalmáciát, majd elfoglalta Konstantinápolyt, egykori hűbérurát és kereskedelmi riválisát. Az ottani latin császárság ugyan nem volt hosszú életű, csak 1261-ig tartott, de III. Ince pápa azonnal megragadta az alkalmat a görög egyház latinizálására és saját befolyásának növelésére kelet felé. Ennek következtében nálunk is mindenkinek el kellett ismernie Róma abszolút primátusát, jóllehet a korábbi egyházi fölfogás szerint csak tiszteletbeli *primus inter pares* volt Róma püspöke, mint „Nyugat patriarchája" a keleti egyházfők mellett. Az 1204-es latinizálást Bizáncban nem fogadta el a nép, így teljessé vált az egyházszakadás, a keresztény kelet és nyugat helyrehozhatatlanul elidegenedett egymástól. A görög szertartású magyaroknak szintén el kellett tűnniük, vagy mint óhitűeknek a Keleti- és a Déli-Kárpátokon beszivárgó

ortodox nemzetiségek közé kellett vegyülniük. Egyedül a szávaszentdemeteri monostor maradt meg átmenetileg a konstantinápolyi patriarcha közvetlen felügyelete alatt – amikor az engedetlen ortodox *kalugyer*eket (barátokat) 1204 után előzték és rejtélyes körülmények között *megszületett Magyarországon a pálos rend*.

Ince pápa szándékát a keleti egyház bekebelezésére eleinte II. András sem érzékelte, mert 1218 elején eljegyeztette Béla fiát Laszkarisz Máriával, a kisázsiai Nikeába szorult görög császár leányával, sőt az esküvőt is megtartották 1220-ban. 1222-ben azonban III. Honorius pápa utasítására a Visegrád melletti görög rítusú szerzetesek helyére latinokat küldtek, ami a keleti szertartás fokozatos megszüntetése mellett arra is utal, hogy előzik a latinizálódni nem akaró barátokat. A királyban még volt annyi jó szándék, hogy keletebbre, (Sátoralja)Újhelyen monostort alapítson az előzendő, helyüket kereső barátoknak 1221-ben. Az óhitű szerzetesek egy része, a „megalkuvók" korábbi helyükön maradhattak és latinizálódtak, más részük viszont vándorbotot fogott, hivatásos zarándok lett vagy laicizálódott. Harmadrészt, a hagyományaikhoz és fogadalmukhoz ragaszkodó *szerzetesek csak az illegális remetéskedést választhatták* – ezért lett a 13. század első felében annyi remete Magyarországon, mint sem előtte, sem utána. Hogyan reagált erre a hazai (latin) főpapság?

1220 augusztusában János esztergomi érsek pécsi püspökké szentelte a képzetlen burgundi Bertalant, ami kiváltotta a pápa rosszallását. 1225-ben, bizonyára pozíciójának megszilárdítására, Bertalan arra szánta el magát, hogy a Mecsekben élő remetéket ellenőrzése alá vonja, ezért összeköltözteti őket Pécs mellett egy közös házba az Ürög fölötti hegyen. Szabályzatot is írt számukra, mely püspöki ellenőrzést és rendszeres napi munkát jelentett. A teológiában képzetlen püspök lenne a későbbi pálos rend alapítója? A jelek arra utalnak, hogy ezt a kényszerű együttélést mai szóval internálásnak kell nevezni, mert amikor húsz év múlva szerveződni kezd egy szabadabb közösség a Pilisben, a mecsekiek azonnal csatlakoznak hozzájuk, habár monostoruk falai máig fönnmaradtak. Normális esetben a remeteség nem egyetlen személy magánügye, laza közösségük csak karizmatikus tanító köré szerveződhet. A nálunk csoportosan élő remeték 1204 után nem lehettek mások, mint a latinizált görög monostorokból előzött szerzetesek. Csak átmeneti megoldást kínált nekik, hogy szétszóródva hegyi barlangokba, erdei kalyibákba húzódjanak vissza. A ma már nem létező pilisi „hármas barlangban" is eleve többen lehettek, amikor a hivatalos egyházpolitika kihalásra ítélte őket. Hosszabb távra el kellett fogadniuk egy legális, szervezett rend kereteit, ha nem akartak kihalni. Ameddig lehetett, a „kemény mag" vállalta a remeteséget, ők sem voltak kevesen, de a többieknek be kellett látniuk, hogy folytonosságuk érdekében a nyugatról betelepített rendek közé kell hasonulniuk. Bennük látom az első, kelet és nyugat közötti „harmadikutasokat", akik saját helyüket keresték itthon. Olyan rendet hoztak létre, melynek szellemét ők maguk határozhatták meg. A kísérlet egy történelmi katasztrófának köszönhetően, a megyéspüspökök gyanakvása és akadályozása ellenére sikerült. A tatárjárás után új szerzetesi mozgalom alakult és indult dinamikus fejlődésnek itthon és Európában, majd később a tengeren túl is. Mit tudunk az első lépésekről?

Rátót nembeli Mátyás, esztergomi érsek idejében (1233–41) emelkedett ki a kanonokok közül az egyházjogban jártas Özséb, aki neve alapján (Euseb/Euszébiosz) a görög rítusból származott. Közvetlen közelről láthatta a római egyházpolitika agresszív hatalmi megnyilvánulásait. Tudhatta például, hogy Jakab pápai legátus 1234. február 23-án megesketi (IV.) Béla királyfit az eretnekek

kiirtására. Később IX. Gergely pápa fölszólítja Bélát, hogy a szakadár (görög rítusú) oláhokat kényszerítse Moldvában a milkói kun (latin) miszsziós püspök fennhatósága alá. 1238. június 7-ei levelében IV. Béla válaszol IX. Gergely sürgetésére, hogy támadja meg Bulgáriát az *eretnekek és szakadárok kiirtása* céljából. Királyunk egy ilyen háborút csak súlyos föltételek mellett volt hajlandó vállalni, ezért az el is maradt. Közben Julianus barát, domonkos szerzetes keleti útján kiderül, hogy 1236 végén Batu kán vezetésével a tatárok elpusztítják a Volga-vidéki magyarokat és bolgárokat. A király hiába próbált segítséget kérni nyugatról, üres szavakon kívül semmit sem kapott. A pápára hallgatva mégis elutasította a tatárok szövetségi ajánlatát és fenyegetését, így 1241 és 1242 márciusa között bekövetkezett a tatárjárásnak nevezett pusztulás. Már korábban is éltek remeték a Bakonyban, a Pilisben és a Bükkben, akik nem kaptak annyi „figyelmet", mint a mecsekiek, de nemhogy kihalni nem akartak, hanem a katasztrófa hatására egyre többen lettek. Föltehetően Isten büntetésének érezték mások is a tatárjárást Magyarországon. Kiirtásukról szó sem lehetett egy teljesen letarolt országban, viszont új alternatíva nyílt Özséb előtt. *Deus ex machiná*nak vélte, hogy megértést kapott kezdeményezéséhez az új érsektől. Egyéves üresedés után ugyanis esztergomi érsekké választották 1243-ban a váci püspököt, a Váncsa vagy Báncsa nembeli Istvánt, akit július 7-én erősített meg hivatalában IV. Ince pápa. Bizonyára közmegelégedéssel látta el feladatát, mert tíz év múlva a pápa bíborossá nevezte ki, így első magyar kardinálisként lemondott hivataláról és Rómába költözött. Tízéves érseki működése alatt azonban *megszületik Esztergom közelében* a pálos rend.

Özsébnek az 1240-es évek során erősödtek meg kapcsolatai a pilisi remetékkel, akik be-bejártak Esztergomba, hogy eladják, elcseréljék faragott, fonott és egyéb termékeiket élelemért. Legendája szerint Özséb figyelte a remeték esti ájtatosságát és a hegyeken itt-ott világító tüzük fényét. Már ekkor szerette volna őket egyetlen közösségbe és fénybe egyesíteni, hogy külön-külön el ne vesszenek. Amikor megszerzi ehhez az érintettek beleegyezését és az érsek támogatását, lemond káptalani javadalmáról, és 1246-ban csatlakozik a Pilisszántó melletti remetékhez. Eleinte ő is a rend szülőhelyének tartott hármas barlangban él, majd vagyonából templomot építenek a Szent Kereszt tiszteletére, amiben az önkéntes szenvedés jelképét kell látnunk, és bizonyára valamilyen szerény hajlékot a közelében 1250 körül. Amint elterjedt a hír, hogy az érsek áldásával és engedélyével remetékből álló közösség jött létre a Pilisben, az ürögi „remeték" azonnal csatlakoznak hozzájuk Antal vezetésével, és Özséb lesz az alakuló pálos rend első priorja. Létük egyelőre az érsek jóindulatától függ, ennek kifejeződése, hogy 1256-ban Özsébnek meg kell jelennie rendje képviseletében az esztergomi egyházmegyei zsinaton. Bizonyára a következő érsek parancsára.

„A külföldi eredetű missziók mellett a pálosok révén sajátosan magyar spiritualitás jött létre ősi alapokon, de korabeli nyugati formában, és mintegy 300 évig fontos szerepet játszott hazánk történetében. Összesen közel száz monostoruk működött nálunk Mohács előtt. Katolikus egyháztörténészek és a lelkes amatőrök hajlamosak diadalmenetnek tekinteni működésüket, amivel inkább saját tájékozatlanságukat árulják el."

Maga a tény, hogy nem Özsébről nevezték el az új rendet, amint számos nyugati rend az alapítójáról nevezi el magát (bencések, ferencesek, domonkosok stb.), arra utal, hogy a pálosok nem Özséb különleges karizmájának köszönhették létüket, csupán az ő jó szándékú kez-

deményezésének és egyházi kapcsolatainak. A kánonjogilag művelt Özséb az ismert ágostonos regula átvételére törekedett, amivel bizonyára meg akarta könnyíteni az új rend elismertetésének bonyolult procedúráját. Mindenesetre társai támogatása és összefogása nélkül, egyedül nem tudott volna rövid idő alatt jelentős rendet alapítani. Társai előtt viszont olyan példa állt, és mögöttük olyan személyes tapasztalat, amellyel egy időre a nyugati rendeknél kontemplatívabb szerzetesi alternatíva jött létre hazánkban. A remeték saját több évtizedes bujdosásuk (1204 és 1250 között), valamint egyéni nélkülözéseik során közvetlen istenélményre tehettek szert, kitaszítottságukban gondviselésszerűnek érezhették az időről-időre, kiszámíthatatlanul kapott segítséget fönnmaradásukhoz, ezért vallották magukat Remete vagy Thébai Szent Pál követőinek, aki szintén *egész életében bujdosott*, és mindenféle külső támogatás nélkül jutott életszentségre (címerükben egy holló táplálta kenyérrel). A beavatottaknak ez fejezte ki, hogy nem a korabeli nyugati közösségépítő kísérleteket utánozták, hanem a legkorábbi, görögöket megelőző, keleti forráshoz tértek vissza.

A pálos rendalapítók utódai sokáig ápolták a remetéskedés hagyományát, ennek segítségével érezték át boldogító függésüket Istentől, valamint viszonylagos függetlenségüket a latin hierarchiától. Első templomaikat gyakran a Szent Keresztről és a Szentlélekről nevezték el, vagyis Krisztus radikális, szenvedéseket is vállaló követésében, és államegyházi hierarchiától függetlenül az éltető, vigasztaló isteni Lélekben bíztak. Sokat mond az is, hogy míg az első szerzetestől, Antaltól eltérően Thébai Szent Pálnak nem voltak tanítványai, az új rend legelső feladata a remetéskedés hagyományának megújítására irányult. Ennek föltétele a testvérek minden részletében közös élete (gör. *koinobion*, erre utalt a közös hálóterem), és az abból kialakuló egyéni önállóság (gör. *idioritmia*, külön cellában) a spiritualitás magasabb szintjén. Közösségeik létszáma nem vagy ritkán nőtt tizenkettő fölé. Végül mindezek mellett megmaradt *az eredeti cél:* visszavonulás egy zavartalan, távolabbi remetelakba vagy barlangba, ami engem az athoszi, kijevi és tihanyi *hészükhasztá*kra emlékeztet. Mi tette sikeressé ezt a szigorú életmódot folytató, új rendet?

A király jóindulattal volt irántuk, mert az apja által az óhitűeknek alapított újhelyi monostort IV. Béla újraalapítja a jogutód (!) pálos remetéknek 1258-ban. Özséb érthető módon szerette volna függetleníteni rendjét a megyéspüspökök rosszindulatú ellenőrzésétől, ezért bizalmuk megnyerésére az ágostonrendi kanonokok már elfogadott reguláját vette át a testvérek számára, illetve kihasználta István bíboros és a római domonkosok segítségét, akik szintén az ágostoni kánont követték. 1262-ben a pápához, IV. Orbánhoz ment, akinek udvara ekkoriban Orvietóban tartózkodott. A pápa nem sietett az érintett megyéspüspökök feje fölött az új rendet elismerni. Megbízta Pál veszprémi püspököt, hogy látogassa végig a létrejött pálos közösségeket, és vizsgálja meg, alkalmasak-e önálló életre és az ágostonos regula átvételére. Az *1263-as vizitáció* eredménye teljesen *negatív* volt. Mivel Pál egyházmegyéjéből a bakonyi remeték is csatlakozni kívántak a pálosokhoz, a püspök *kiközösítés* terhe mellett megtiltotta, hogy újabb pálos monostorokat alapítsanak. Nem engedélyezte az ágostonos regula átvételét sem, viszont saját szabályzatát írta elő nekik, amelyben fizikai munkával terhelte őket azon a címen, hogy a rend túl szegény az önálló életre. Pedig akkor már növekszik a pálosok elfogadottsága, elsősorban a kis- és középnemesi körökben.

A 13. században, amikor a pálos rend nálunk létrejött, a nyugati szerzetesi és egyházi élet már válságos helyzetben volt. Ami az utóbbit illeti,

a misztikus intuíció és a teológiai racionalitás (skolasztika) éppúgy elszakadt egymástól, mint az európai civilizációt megalapozó egyházszervezet és az új, pápától függetlenedő politikai hatalom. Nursiai Szent Benedek (–547) még abban a formában indította el mozgalmát Itáliában, ami a keleti szerzetesi követelményeknek megfelelt: egyensúlyt talált a kontemplatív és a tevékeny élet *(ora et labora)*, a közösség gyakorlása és a világtól való elvonulás között. Kezdetben a szerzetesség *kritikusan határolódott el a világias egyházi élettől* és főleg a politikai hatalommal szövetkező főpapságtól. A kora-feudális viszonyok között azonban akaratlanul is egyre fontosabb tényező lett a szerzetesség Nyugat-Európában. Rendezett közösségeik hittérítő, kultúrateremtő, egyházépítő szerepet játszottak, ami a helyi birtokosok támogatásával meggazdagodásukhoz és elvilágiasodásukhoz vezetett. Addigi radikális aszkézisüket, a lelkiekért minden anyagit föláldozó igyekezetüket Szent Ferenc sem tudta megújítani az evangéliumi szegénységhez ragaszkodó első koldulórenddel. (Összehasonlításul gondoljunk a buddhista szerzetesek kolduló rendjére.) Egyre újabb szerzetek próbálták megreformálni és belső igényeikhez igazítani a nem laikus, nem klerikus, hanem elitista „harmadik rendet". Előbb-utóbb azonban mind a bencések sorsára jutottak: a kereszténység radikális aszkétái nyugaton fokozatosan összeolvadtak a cölibált papsággal és a pápaság eszközévé lettek, különösen késői formában (lásd jezsuiták).

A magyar pálosoktól a 13. századi Európa *bevezetést remélt a közvetlen istenélménybe*, viszont minél nagyobb tekintélyük lett, minél több adományt és birtokot kaptak, annál kevésbé őrizték meg a pálos alapítók eredeti erkölcsi függetlenségét, amely a törvényenkívüliségen, a remeték anyagi-szellemi önállóságán alapult és egyedül a gondviseléstől függött. Növekvő politikai hatalmuk és gazdasági erejük, mint mennyiség, fokozatosan fölélte a minőséget, így már a reformáció előtt eltűnt a szellemi lényeg. A rend Mátyás utáni történetét főleg birtokviták és perek jellemezték. A reformáció következtében pedig olyan új kérdések, alapvető hitvallási, teológiai problémák merültek föl, amelyek a kisszerű, ellaposodó szerzetesi élet feje fölött magához a *Szentírás*hoz nyúltak vissza. Továbbra sem szűnt meg a közvetlen istenkapcsolatra való igény az emberekben, de átmenetileg protestáló prédikátorok foglalták el a tömegek eszét és szívét, akik nemzeti nyelven prédikáltak.

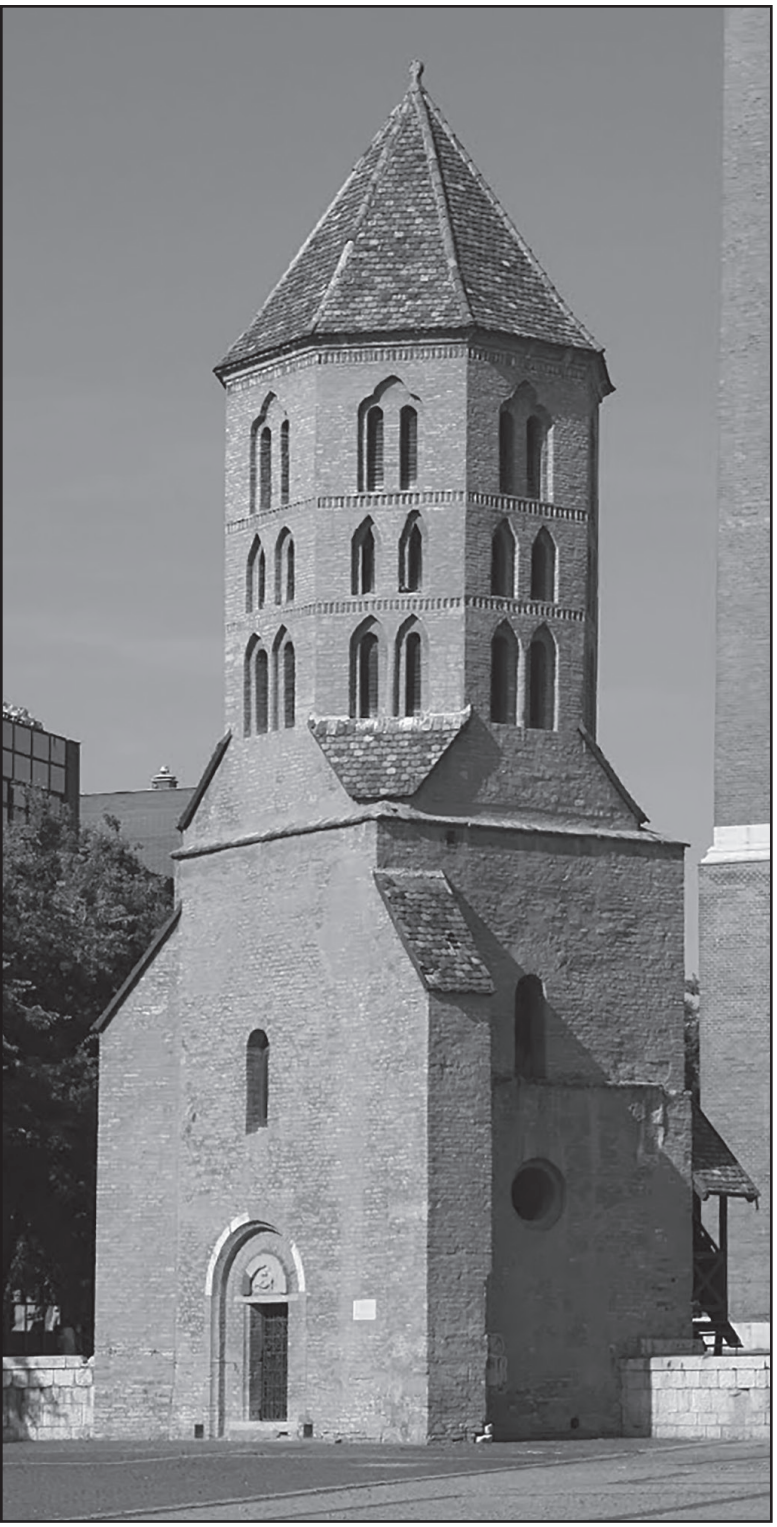
✣

(Pálosok és vallási rejtélyek.) Bár térben és időben körbejártam az egyetlen magyar rendet, még mindig maradt valami a lényegéből, amit alapítása óta a mai napig találgatások, misztifikált rejtélyek, föltételezett beavatások takarnak el a vallásos és vallástalan utókor elől. A fantaszták ezért továbbra is képtelen fikciókkal próbálják feszegetni a pálosok titkát, és távolról levezetni eredetüket. A szigorú, történeti tények, a hiteles építészeti, régészeti örökség figyelmen kívül hagyásával a katolikus érdeklődők főleg romantikus, nosztalgikus formában keresik a pálos dicsőséget, hogy új illúziókkal dagasszák a legendáriumot. Az ezotéria felé hajló mai kíváncsiság igyekszik minden irodalmi és vallási forrásból, keletről és nyugatról meríteni, de éppen azokat a lényeges teológiai igényeket, misztikus irányzatokat nem ismerik, amelyek a 12–13. század szellemi légkörében *sűrűsödtek szerzetesi kezdeményezéssé és csapódtak le a mi pálosainknál*. Bár fontosnak tartom a hazai vallási előzményeket, az óhitű szerzetesi élet mély, honfoglalást megelőző és követő gyökereit, a pálos rend katolikus elfogadottságát és sikeres terjedését nagymértékben elősegítették azok az aszketikus, karizmatikus mozgalmak, amelyek akkoriban jelentkeztek Európa-szerte.

Már a második évezred elején, a 11. században fokozódtak a Krisztus újra eljövetelére (*paruszia)* irányuló várakozások. Az új, ezeréves királyság teokratikus reményeiben eleve benne rejlett az intézményes egyházzal szembeni csalódás és kritika, ezért a tömeges várakozást a főpapság chiliazmus (millenarizmus) címén eretnekségnek nyilvánította és üldözte. Az „eretnekek" bíztak Jézus megígért visszatérésében, amint az *Apokalipszis* is megjövendölte a szentek ezeréves uralmát. A várakozást fokozta és hitelesítette a nyugati egyházban terjedő morális klerikális válság a pápaságtól lefelé. A szerzetesi körökből induló belső tiltakozás nem elégedett meg a bencések clunyi reformjával, akik a világi kegyurak beavatkozásával szemben a pápaság oltalma alá húzódtak. Mivel gyökeresebb teológiai reformokat fogalmaztak meg a legista, klerikális dogmatizmus ellen, azt misztikus-aszketikus lepel alá rejtették. Ebbe az öncenzúrába tartozott Szent Romuald rendalapítása, aki 1012-ben építi ki a kamalduli remeték *lavra*szerű, egyforma, különálló házakból álló telepét. Ennek befejezetlen formájával nálunk Majkon találkozunk, azzal a szépséghibával, hogy ehhez is világi kegyurak anyagi támogatását fogadták el. Barokkos teológiájuk nem fejeződött ki vagy nem illett össze puritán életmódjukkal, hiába keresték a szigorú aszkézis új, hallgatag formáját a katolikus kereteken belül. Sem misztikus, sem teológiai önállóságukról nem tudunk semmit, mert évente egyszer jöhettek össze, de közben egymás között semmit nem beszélhettek meg.

A kelet-nyugati egyházszakadás spirituális következményeit 1054-ben még sokan nem fogták föl, de a nyugati szerzetességet már ezer évvel ezelőtt kétféle veszély fenyegette. Egyrészt elszakadtak a korábbi, rendekké sem alakuló monasztikus helyi közösségek önálló, világi hatalomtól független, kontemplatív hagyományaitól, ami keleten fönnmaradt. Nyugaton a monaszticizmus csak a pápától jóváhagyott regula szerint, tehát ellenőrzött, jogi formában működhetett. Mint sok más keleti tradíció, az ortodox szerzetesség laikusoktól és klerikusoktól független státusa soha nem kért meghatározott jogi jóváhagyást, hiszen szükség sem volt az evangéliumi radikalizmus újabb deklarálására. De teológiai tekintetben is más volt tapasztalatokkal igazolt spiritualitásuk, mint a hivatalos dogmatika, vagyis nyílt működésük és tanításuk az eretnekség (például a messzalianizmus) gyanúját kelthette. A nehézségeket a nyugati szerzetesség misztikus, szimbolikus kódolással igyekezett eltussolni. Másrészt a nyugati vallási érdeklődés hiteles, karizmatikus beavatás nélkül a skolasztika racionális zsákutcájába tévedt. A misztika eleve gyanús lett a papság szemében, hiszen a hierarchia nem ellenőrizhette a karizmatikusokat és a Szentlélek ihletését.

Arab közvetítéssel az arisztotelészi filozófia a római (egyház)jogi szemlélet formalizmusával együtt a világi tudományosság felé terelte a nyugati teológiát. Gondoljunk Albertus Magnusra, Aquinói Tamásra vagy Roger Bacon szerepére a nagyvárosi egyetemeken. Ennek a később fatálisnak bizonyult fejleménynek eleinte volt alternatívája és ellenzéke a középkorban. Gioacchino da Fiore (–1202), Assisi Ferenc (–1226) vagy Eckhart mester (–1327) példáját azonban nem követhették, mert *a „tanítóhivatal" eretnekgyanúsnak ítélte* őket, műveik terjesztését és megvitatását betiltotta. A középkori egyház erkölcsi hitelvesztését az önmagát hitelesítő hierarchia képtelen volt helyrehozni, a tömegesen terjedő zsinati mozgalmat, mint utolsó esélyt a korábbi egyházi gyakorlathoz való visszatérésre, pedig sikerült elfojtani. Teológiai dialógus és testvéri szeretet híján bekövetkezett a protestáns reformációnak nevezett nyugati egyházszakadás, amely belső konszenzus nélkül a legjobb törek-

véseket többféle irányzatra bontotta (lutheránus, kálvinista, baptista, unitárius stb.).

A pálosok igazi gondja nem annyira a keleti remeték hazai beilleszkedésének formális nehézsége volt a nyugati hatalmi rendbe, hiszen Özséb révén átvehették a laza ágostonos regulát, hanem eredeti szellemüket, identitásukat kellett elrejteniük, szerintem még Özséb elől is. Akaratlanul közel kerültek a korabeli nyugati kereszténység spontán antiklerikális-antifeudális kritikájához, ami fokozta a főpapok ellenszenvét irántuk. Az új kontemplatív rend óhitű eredete viszont nemcsak itthoni elfogadásukat nehezítette a főpapi körökben, habár segítette a nép körében, hanem megfelelt a korabeli karizmatikus-szerzetesi tiltakozásnak is. Az első évezred krisztológiai vitái még ellentmondó dogmákat produkáltak, mivel a birodalmi nagyegyház mélyhűtötte, hittitkoknak minősítette a vallási gyakorlatból következő heves szociális ellenvetéseket. A második keresztény évezred elején azonban „fölrobbantak" a sokáig elfojtott, jézusi gyakorlattal (őskeresztény szegénységgel) ellentétes, de hivatalosan továbbra is „érvényes" hittételek. Legtovább Gioacchino (Joachim) merészkedett a karizmatikus szerzetesek közül, aki teológiai korszakváltást hirdetett meg a Szentlélek nevében. Az ellehetetlenült, de megvitatatlan krisztológiát föl merte váltani olyan antihierarchikus, spirituális teokráciával, amelyben Istentől kiválasztott, valódi mesterek vezetik a Jézus útját kereső, radikális tanítványokat. Hajlandó volt Isten egész népét papi közvetítők nélkül is a szerzetesi elitből kiemelkedő karizmatikusokra bízni az elvilágiasodó hivatalos egyházzal szemben, ami természetesen dühödt dogmatikai támadásokat váltott ki a politikai hatalom mögött álló klérusból vagy a papság mögött álló királyságból. Mivel a barátok morális-spirituális kiválóságát nem tudták cáfolni egyházjogi érvekkel, a katolicitás mindenkire nézve kötelező védelmével hallgat-

tatták el *az evangéliumokig visszanyúló* szerzetesek mozgalmát.

A magyar pálosok igazi titka mindaddig fölfedezhetetlen, amíg a katolikus egyháztörténészek monopóliuma marad az értelmezése. A pálosok romantikus idealizálása (Kisbán Emil óta) meghamisítja ennek a hazai kontemplatív rendnek a lényegét és teológiai perspektíváit. Az újkorban így lehetetlenné vált a rend „lélektelen" újjászervezése (például Árva Vince próbálkozásával), vagy a lengyel barokk hagyomány formális, jogilag érvényes visszatelepítése. Aki meg szeretné menteni a pálos alapítók legfőbb spirituális értékeit, annak legalább a fentiek belátásáig kellene eljutnia, majd az ég/Szentlélek vezetését kérnie, hogy minél szerényebb és alkalmasabb formát találjon *a testvéri teokrácia megvalósulása*. Túl nagy az igény a misztikára? Amíg ezt valaki nem látja, sőt ennek útját állja, addig a legjobb szándék is csak önmagában készülhet föl az alkalmas időre és a maguktól föltárulkozó lehetőségekre. Bízom benne, hogy a föld alatt csobogó búvópatak valahol, valamikor a felszínre fog törni, és az eredeti pálos szellem nem veszhet el, sőt forrásából egyszer még meríteni tudunk. Lehet, hogy meglepő, de a „láthatatlan rend" ma is él eredeti minőségében, hiszen eszméje szentségében romolhatatlan, bár nincs köze a látható „baráti közösséghez". Elég fölkeresni középkori pálos monostorok romjait és elcsöndesedni a falak kisugárzásában, hogy megérezzük a testvérek üdvözletét és üzenetét.

✣

(*A sértett erkölcsi hatalma.*) A magyar misztériumok között van egy titkos történelmi törvény, amelyet sokan nem ismernek vagy még nem tudatosítottak magukban. Ez *a megsértettek erkölcsi hatalma a megsértőkön*. Aki a bántást nem viszonozza, hanem túllép a *„fogat fogért"* ösztönös reakcióján, a rádobott követ kenyérrel dobja vissza, az Jézus vallásához tartozik és átlép az *Ószövetség*ből az *Újszövetség*be. A megalázottak és megszomorítottak, gyalázottak és üldözöttek olyan hatalmat kapnak az örök igazságtól, ami mondható karmikus törvénynek, akció-reakciós elégtételnek, de egyetemesen nyilvánul meg minden emberi kapcsolatban, mivel emberségünk lényegéhez tartozik. Érvényesül barátok, ismerősök, ismeretlenek, házastársak, szövetségesek, üzletfelek, szomszédok, népek és kultúrák között, de nem azonnal. Aki erkölcsi hatalmat szerez másokon, az alkalmas időben *(kairosz)* konvertálni tudja morális előnyét minden más hatalomra. Csak türelemmel és jóindulattal kell kitartania. A láthatatlan etikai-metafizikai küzdelem a politikában éppen úgy érvényes, mint a jogban, hiába győznek rövidtávon a legdörzsöltebb sztárügyvédek, vagy a tudomány riválisai, ahol durva küzdelem zajlik a legjobb kollégák között is a dicsőségért. Számos történelmi helyzetben ugyanez fejeződött ki, ami megmagyarázza a hódító birodalmak hanyatlását, a gyarmatosítók hiteltelenedését a lenézett, kizsigerelt gyarmatosítottak fölött, az erőszakos vallások missziós gyöngülését, a durva ideológiák (például a fölényes kapitalizmus, ateizmus) bukdácsolását és kimerülését. A sérelmekből adódó emberi előnyökkel természetesen vissza is lehet élni (lásd holokauszt), de akkor elvész a kapott átmeneti előny, és folytatódhat vagy új formában megismétlődhet a hatalmi harc az ellenfelek között. Amíg a tapasztalatban nyert szellemi fájdalom leckéjét nem tanulja meg valaki, addig ismétlésre és pótvizsgára szorul. Ezt a misztériumot nehéz vagy lehetetlen átadni az utódoknak, mert az ösztönös, biológiai reakciók fölött áll. Mégis könnyebb lesz valamivel a történelmi tanulságok levonása annak a gondolkodónak, aki történelmi kudarcainkat, vereségeinket és talpra állásunkat ebből a szempontból látja, mert kulcsot kap a nemzeti megújulás talányához.